

Az Országos Levéltár 1956-ban – egy munkatárs visszaemlékezése ^[1]

„Hát persze – hát égett a levéltár! Hogy ne lehetett azt érzékelni! Jöttek föl az orosz tankok, a Bécsi kapun át, az Országház utcán, és volt köztük olyan, aki a Bécsi kapu téren megállt. Volt vagy 4-5 tank, ahol most a Kazinczy szobor van, ott állt mondjuk három tank. És utána még több is.”

Írásunk a Magyar Országos Levéltár 1956-os forradalommal kapcsolatos eseményeit a kortárs szemzőgéből, az intézmény egykori dolgozójával készült interjú alapján szeretnénk bemutatni. Nagyanyám, *Dr. Schmidt Ádámné*, szül. *Móri-König Paula* (1913-2002) 1954-től 1972-ig állt az Országos Levéltár alkalmazásában, és éppen 1956-ot követően véglegesítették státusát. A későbbiekben az V. osztály alá besorolt Mikrofilm csoportnál dolgozott. Mivel mindössze egy percnyi távolságra lakott munkahelyétől, közeli szemtanúja lehetett az '56-os forradalom alatt itt lezajlott eseménynek, a levéltár leégésének, melynek során több raktár iratanyagáa veszett el örökre. Ezekben a napokban, hetekben megélhette munkatársainak reakcióját a forradalmi történésekre, illetve részvételüket benne. Az Országos Levéltár 1956-os eseményeit Lakos Jánosnak az intézmény történetéről írt monográfiája külön alfejezetben taglalja. Ebből, valamint a kötetben szereplő további említésekéből részletes képet alkothatunk az akkori történésekről. Az alábbiakban idéztem, 1997-ben felvett hanganyag tartalmilag legnagyobb részben harmonizál a fenti műben foglaltakkal. Mivel alapvetően életinterjúnak készült, az '56-os eseményeket szükségszerűen kevésbé részletesen eleveníti fel, mint az intézménytörténeti kötetben, és az ide nem tartozó, mellékes részleteket el kellett hagyni belőle.

Dr. Schmidt Ádámné

Írásomban a hangfelvétel kapcsán két témának szeretnék kiemelt figyelmet szentelni: a már említett 1956-os levéltári tüzesetnek, illetve az intézményben működő forradalmi bizottságnak. Schmidt Ádámné elbeszélése alapján a forradalom napjai alatt a levéltári dolgozók egyre kisebb számban jártak be dolgozni munkahelyükre, a munkarend felbomlott. A bizonytalan közbiztonság, közlekedési nehézségek, majd a szovjet csapatok november 4-ei bevonulása miatt az itt lakókon kívül szinte alig voltak munkatársak az épületben, a végén már csak öten-hatan jártak be. Hogy a tűz hogyan és miért keletkezett, arról a fent említett intézménytörténeti kötetből lehet pontosabb adatokat szerezni. A novemberi harcok során félszáz tűzérzéki találat érte az épület keleti és északi homlokzatait; a november 6-án, egy gyújtógránát által okozott tűzben pedig a nyugati szárny három emeletén égtek ki a raktárak. Ezt a magyar levéltártörténet legnagyobb katasztrófájaként tartják számon - az iratanyag pusztulása még a második világháborús ostrom kárait is felülmúlta. Eközben a szovjet tankok megszállták a Budai Várat:

„Voltak orosz katonák, hát hogyné. Meg volt körülbelül másfél óra, amikor csak a Várat lőtték a flakkal. Az hol itt csapódott be, hol ott - azt lehetett érzékelni.

Hát persze - hát égett a levéltár! Hogy ne lehetett azt érzékelni! Jöttek föl az orosz tankok, a Bécsi kapun át, az Országház utcán, és volt köztük olyan, aki a Bécsi kapu téren megállt. Volt vagy 4-5 tank, ahol most a Kazinczy szobor van, ott állt mondjuk három tank. És utána még több is.

Hogy ki gyújtotta fel a levéltárat, vagy az hogy történt, arra aztán utóbb rengeteg tárgyalás meg katonai mindenféle magyarázkodás [volt]. A levéltár azt állította, hogy az ő dolgozói közül senki se lehetett, mindenkinek volt alibije, hogy hol volt akkor, hogy mitől gyulladt ki. Még annak is volt alibije, aki benne lakott az épületben, mint például a Kudor. De mindenki tudta igazolni, hogy ő nem volt. És fölül gyulladt ki - a raktáraknál.”

Joggal felvetődik a kérdés, hogy a szovjet egységek milyen okból lőtték az épületet. Erre kétféle magyarázat körvonalazódik a levéltártörténeti kötet és az interjú alapján - utóbbiban mindkettő elhangzik:

„[A szovjetek] azt hitték, hogy ez egy Isten tudja milyen katonai létesítmény ez a levéltár.

De ők nem térképpel jöttek, nem ismerték ki magukat. És ahogy közeledtek a tankokkal, látták hogy egy nagy épület, hát azt löni kell, hát lőtték. De ahogy utóbb - sokkal utóbb hallottam - a Bécsi kapu tetejéről, állítólag ilyen srácok lőttek, talán egyet-kettőt.”

Utóbbi állítás egybevág a Lakos János kötetében szereplő vizsgálati anyagból idézettekkel, miszerint november 4. után a „levéltár melletti bástyán, a Bécsi kapu tetején és környékén polgári ruhás fegyveresek (forradalmárok) tüntek fel”, akiket november 6-án az épületben lakó egykori levéltári igazgató, Kossányi Béla próbált távozásra bírni, de sikertelenül. Félelme, hogy a harcok fellángolásával az épületben kár keletkezik, sajnos még aznap beigazolódt.

Képgaléria megtekintése ^[2]

A harmadik emeleti raktárban felcsapó tűz megfékezését és a levéltári anyagok kimentését először a vári lakosok és egyetemisták, majd távozásuk után a levéltárban (és környékén) tartózkodó munkatársak kezdték meg, meglehetősen mostoha körülmények között: a tűzvíz tömlők üresek voltak, a tűz keletkezésekor és utána viharos szél tombolt, továbbá a raktárak ablakai a légnyomástól kétoldalt betörték, ami huzatot okozott. A tűzoltóságnak csak este fél tíz körülre sikerült felérnie a Várba és az elindított két kocsi közül is csupán egy jutott fel - de az sem tudott érdemi munkát végezni. Idézzük fel a levéltárégést a kortárs szemzőgéből:

Ég a levéltár

„Hát nekünk nagyon félelmetes volt, mert egyrészt sötétben történt, másrészt amjt érzékeln, sőt látni is lehetett, hogy jöttek a tűzoltók és nem engedték őket föl a tankok. Csak tankot látott az ember, katonát nem, orosz katonát nem. És rámentek ezekre a tűzoltók által használt csövekre, amik lent feküdtek az utca kövén, és hát akarták volna oltani a tüzet, és keresztül mentek rajta, úgy hogy használhatatlanok lettek. És nem is engedték, hogy oltsa, bárki is. Sajnos így történt, hogy nagyobb kár lett, mint amilyen lehetett volna, hogy ha idejekorán közbelépnék.

Na most itt a Várban ez a pernye, az égéstermék, ez hullott. Úgy hogy a mi kis udvarunkra is bőven esett. Jöttek, szálltak fölülről ezek a fekete pernyék, és hát az ember nagyon félt - ugye tudta, hogy fagerendás - hogy ez a ház ki ne gyulladjon. De szerencsére nem gyulladt ki. Akkoriban volt egy-két ember, aki itt rekedt, mikor a Moszkva téren ezek a harcok dúltak, és nem ment haza, hanem ide lement a légő-pincébe. Nagyon jó légőpincéje van a levéltárnak, különben! Aztán utóbb láttam. Többek közt az Ember Győző , meg nem tudom még ki, a Borsa , szóval, akik messzebb laktak, és már nem tudtak hazajutni, azok inkább itt maradtak. És akik ismerték a levéltárat. Például itt lakott a Bojár Iván , az Országház utcában. Az átment ide, és riasztott mindenkit, hogy menjünk oltani, miután a tűzoltók nem tudtak oltani. És akkor egy ilyen kis brigád alakult az itt maradtakból, meg a közel lakókból, és vödörrel oltották a tüzet. Közben nagyon vigyáztak, hogy nagyon sok vizet ne öntsenek rá, mert akkor ugye tönkremegy a papír meg a rajta lévő írás. És akkor a fasciculásokat - azok ilyen iratsomók - azokat fölülről lefelé dobálták a lépcsőházba, hogy kimentsék a még izzó parázsból. Napokig lehetett látni, hogy még mindig piros, szóval még mindig izzott - napokon keresztül."

A fentiekből, illetve a levéltártörténeti kötetből világosan kiderül, hogy a tűz elharapódzásáért elsősorban a szovjet csapatok szándékos, többrendbeli akadályozása volt a felelős. A tűzoltók megszakításokkal másfél órán át tartó oltási művelete nem vezetett eredményre - a végére egyszerűen nem maradt használható tömlőjük. Ekkor már a negyedik emeleti raktárra is átterjedt a tűz. A magukra hagyott dolgozók is felhagytak aznap az oltással és - menteni a menthetőt - a két alsó szint védelmére korlátozták tevékenységüket. Már amennyire lehetett: Másnap, 7-én kijárási tilalom volt életben, így továbbra is csak saját erejükre voltak utalva, ami persze kevés volt. Aznap még meg tudták akadályozni a tűzcsóvák továbbterjedését, ám 8-án reggel már a második szintre is átterjedtek a lángok (előtte szovjet parancsra a légőpincében kellett tölteniük az éjszakát). Dél előtt végre megérkeztek a tűzoltók, akik körülbelül két órán át dolgoztak a lángok megfékezésén. Így a bentlakók, valamint a Szentháromság téri műegyetemi kollégium 60-70 önkéntes diákja segítségével lehetségessé vált az égő második emeleti anyag töredék részét, és a teljes első szintet kiüríteni . A tüzet csak november 12-én tudták végleg megszüntetni.

A több napon át tartó pusztításnak 8765,5 folyóméter levéltári anyag esett áldozatul. A két vagy három raktárnyi dokumentum közt Schmidt Ádámné szerint a családi levéltárak egy része is megsemmisült, amelyeket ráadásul még filmre sem vettek. Ennek okáról, valamint hogy konkrétan mi pusztult el, alábbi választ kaptam:

„Például amiről én tudok, a Szinyei-Merse levéltár teljes egészében, amit a Szinyei-Merse Jenő, aki miniszter volt annak idején, és nagy családtörténész, azért helyezett el itt a levéltárban, hogy biztonságban legyenek.

Aztán hogy még milyen családi levéltárak, azt nem tudom, de a túlnyomórészt családi levéltárak voltak, amelyek még nem is voltak filmen, mert hát nem elsősorban azokat filmezték, hanem elsősorban a hivatalos iratokat. Meg a középkori okleveleket, azok filmen voltak már akkor."

De nem csak a családi levéltárak anyaga pusztult el. A tűz által érintett nyugati szárny két felső emeletén a kiegészítés utáni irategyütteseket tárolták. Így komplett minisztériumok és hivatalok 1867 utáni anyaga semmisült meg: az Igazságügyminisztérium, a Kúria, a Közigazgatási-, a Szabadalmi-, az Országos Földbirtokrendező Bíróság és más igazságügyi, jogi szervek iratai. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a második világháborúban már erősen megcsappant állományát ismét óriási kár érte. Az 1945 utáni, az ún. Népi Demokratikus Csoport által kezelt iratanyag is nagyrészt elégett.

A visszaemlékező a Magyar Országos Levéltár Forradalmi Bizottmányáról, illetve az abban résztvevő személyek számonkérésére is kitért. A Forradalmi Bizottmány 1956. november 3-án alakult meg, majd december 4-én 12 fővel létrejött az ún. Levéltári Tanács, ami a Levéltárak Országos Központjának vezetője mellett javaslattevő és tanácsadó testületként működött. Ezt a tanácsot, mely alapvetően személyi kérdésekkel foglalkozott, 1957. január 30-ai negyedik, utolsó ülésén a karhatalom nyomására feloszlatták. Az interjúból kiderül, hogy a forradalmat követően az intézmény munkatársai - az ország dolgozóinak a nagy részéhez hasonlóan - „nagyon hosszú ideig” nem jártak be a levéltárba, sztrájkoltak.

A levéltári dolgozók megosztottak voltak a forradalmat illetően. Egy részük „abszolút elítélőleg nyilatkozott az eseményekről” (állítólag egzisztenciáféltésből kifolyólag), míg mások, ha helyeselték is, de passzívan viselkedtek - ezek közé tartozott Schmidt Ádámné is. De nem mindenki elégedett meg ennyivel:

„Aztán voltak, akik aktívan beszálltak. Hát a Komjáthy Miklós, például, aki később a Forradalmi Bizottmány elnöke lett minálunk a levéltárban. És az összes többiek: a Maksay , meg akik a tagjai lettek, azok aktívan is részt vettek benne."

Trócsányi Zsolt levéltáros pedig a korabeli hírek szerint azért volt napokig távol az intézményből, mert részt vett vidéken az ottani forradalmi nemzeti bizottságok szervezésében . Nevezett október 23-át követően főszereplője volt egy olyan jelenetnek, amely a forradalom leverése után „kilengésnek” minősült (a levéltárban összesen két ilyen eset történt). Az akkor felállított vizsgálóbizottság megállapította, hogy Trócsányi október utolsó napjaiban rátámadt az intézmény egyik kommunista dolgozójára, és megfenyegette őt, mert az október 24-én fosztogatásokról beszélt. Ennek az epizódnak történetesen Schmidt Ádámné is szemtanúja volt:

„Volt egy nagyon nevezetes jelenet, amikor már csak öt-hatan jártunk be ide, és a portán úgy összejöttünk - munka már nem folyt - egyszer ott álltam vagy hatod magammal vagy nyolcad magammal, többek között a főigazgatóval, meg a Szegei Antallal [sic!], a Levéltárak Országos Központjának a vezetőjével [sic!], az is ott állt, meg a Bátoriné , aki egy házmesterné volt és párttag, és az ember nem tudja, hogy hogy került a levéltárba, mikor még írni se tudott - hát a párt szárnyain ugye - és talán még 1-2 ember. Szóval alig, alig voltunk, és hát nem is mentünk fel, mert munka úgy se volt. Én csak ideiglenes voltam akkor, nem is voltam rendes alkalmazott. Csak bementünk úgy szaglászni, hogy mi van. És bejött a Trócsányi Zsolt, aki főlevéltáros volt, meglátta a Bátorinét ott a portán, meg azt a néhány embert, erre elkezdett üvölni a Bátorinéra, miközben ment föl az emeletre, hogy „Mit keres maga itt? Ronda proli! Takarodjon innen, maga nem idevaló!”, és hasonló stílusban üvöltött. Mi csak ott álltunk, és nem szólunk semmit, mert hát én gondoltam, hogy a Trócsányinak igaza van. Na de egy ilyen ordítás."

A forradalom leverése után ennek az esetnek szerencsére nem lett komolyabb következménye, Trócsányi csupán dorgálásban részesült, de az állambiztonsági szervek ettől kezdve figyelemmel kísérték lépéseit. Az interjúban Schmidt Ádámné az ő esetével illusztrálta, hogy az '56 utáni retorzió viszonylag enyhe maradt az Országos Levéltárban:

„Hát ezt most azért mondtam el, hogy mi történt velük azután. Természetes, hogy mikor bejöttek az oroszok, a Trócsányinak ezért felelni kellett, mert mégis jó néhány ember hallotta ezt az ordítást. És a Komjáthy, mint a Forradalmi Bizottság elnöke, ugye, akkor összeültek a tagok meg az elnök, hogy állást foglaljanak a Trócsányinak ezzel a kirohanásával szemben. És hát megállapították, hogy a Trócsányi egy gyöngye idegzetű ember, aki nagyon ki volt borulva, őtöle ezt nem lehet úgy venni, mint mondjuk egy más embertől. Szóval annyi kifogást találtak, és annyi mentséget, hogy a végén a Trócsányinak semmi baja se lett. Ugyanígy nem lett semmi baja sem a Komjáthynak, sem a Maksaynak, se az összes többinek, aki a Forradalmi Bizottság elnöke vagy tagja volt. Egyiknek se lett semmi baja.”

Tény, hogy 1957 júniusában tevékenykedő vizsgáló bizottság, mely a Levéltárak Országos Központjának vezetőjéből (Borsa Iván) az Országos Levéltár főigazgatójából és helyetteséből (Ember Győző, Szedő Antal) valamint a röviddel később párttitkárrá kinevezett Szigetvári Istvánból állt, mindössze négy dolgozó ellen indított vizsgálatot (köztük Trócsányi ellen), ebből kettőt „pártbomlasztó” tevékenységük miatt más levéltárba helyeztek át. A Forradalmi Bizottság korábban említett tagjai (Komjáthy Miklós, Maksay Ferenc) nem voltak közöttük.

Mindenesetre a Trócsányi-féle incidensnek - ha korlátozottan is - de állítólag mégis csak lett következménye a csupán szemtanúként jelenlévő Schmidt Ádámné számára:

„Én az egész jelenetnek csak egy passzív megfigyelője voltam, azon kívül, hogy ugye nem is voltam alkalmazott, rendes alkalmazott, én csak egy ideiglenes valaki voltam akkor, és a legközelebbi fizetésemelés, ami talán hat hónap múlva következett be, szóval nem mindjárt az események után, hanem amikor erre sor került... A kategóriámból, amelyben én dolgoztam, a fizetési kategóriámból mindenki kapott fizetést, csak én nem. És nem tudtam elképzelni, hogy miért. Hogy nincsenek megelégedve velem? Hát az nem igaz, mert én mindig nagyon szorgalmas voltam, és tovább bent maradtam, mint kellett volna. És a főnököm mindig nagyon meg volt velem elégedve. Nem tudtam elképzelni, hogy én miért maradtam ki, egyedül én a fizetésemelésből. És erre nagyon hosszú ideig nem is derült fény. Nem tudtam, egyszerűen nem tudtam. Se megérteni nem tudtam... És akkor egyszer valaki nekem visszamondta - de hogy ki, azt már nem tudom - jól értesült körökből, a párttitkár környezetéből, hogy én azért nem kaptam fizetésemelést, mert jelen voltam annál a jelenetnél, amikor a Trócsányi a Bátorinét lerohanta, és én nem léptem közbe. Mikor ott állt a főigazgató, ott állt a Levéltárak Országos Központjának a vezetője, és még nem tudom hányan, hát pont éntőlem várták volna el, hogy lépjek közbe! És mert ezt nem csináltam, azért én kimaradtam a fizetésemelésből. De a főigazgatónak ugyanakkor semmi baja se lett.”

Ezzel viszont ellentmondásban áll, hogy elmondása szerint éppen a forradalmat követő hónapokban (amikor a dolgozók még sztrájkoltak) kapott arról levelet a Levéltárak Országos Központjából, hogy véglegesítették az állását. Valószínűleg azért, mert egy megüresedés után a LOK vezetője így akarta elkerülni, hogy egy külsős idegent helyezzenek erre a státusra. Mindenesetre érdekes fényt vet a korabeli személyzeti gyakorlatra, hogy az érintett a kinevezésről csupán a fent említett levélből értesült és semmiféle személyes egyeztetés nem előzte meg azt.

Az ország számos más intézményével ellentétben tehát a Magyar Országos Levéltárat 1956 után elkerülték az elbocsátások (mindössze két áthelyezés történt), letartóztatások és kivégzések - igaz, a forradalom alatt a levéltár dolgozói többnyire viszonylag passzív magatartást tanúsítottak. A komolyabb retorziók elmaradása minden bizonnyal a korabeli levéltári vezetés józanságával is magyarázható. Az alkalmazottakat ért bántódás mértékével azonban kiáltó ellentétben áll az épületet és annak dokumentumállományát ért iszonyatos pusztítás, melyet - némi jóakarattal - szintén minimalizálni lehetett volna. De ez nem a levéltári alkalmazottakon múlt: ők a kritikus napokban minden tőlük telhetőt megtettek.

Címkék:

[1956](#) ^[3]

[Magyar Országos Levéltár](#) ^[4]

[forradalom](#) ^[5]

[tűzvész](#) ^[6]

Kiadás: 12. évfolyam (2012) 5. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/kuriozumok/az_orzagos_leveltar_1956ban.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/kuriozumok/az_orzagos_leveltar_1956ban.html

[2] https://www.archivnet.hu/.../galeria_pop.php%3Fga_id%3D50

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/1956>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/magyar-orzagos-leveltar>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/forradalom>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/tuzvesz>